

ANİMİZM*

David CHIDESTER

Çeviren: Tuğba AYDOĞAN**

ÖZET: Antropolog E. B. Tylor (1832-1917) tarafından icat edilen “animizm” terimi bir dini veya din türünü değil din teorisini ifade eder. Tylor, dinin asgari tanımını “ruhsal varlıklara inanç” olarak ileri sürerek dinsel inancın cansız nesnelere yaşam, ruh veya güç atfetme şeklindeki ilkel yanılgıdan kaynaklandığını savunur. Animizm, her ne kadar genellikle akademik din araştırmalarında doğa olaylarının ruh ve gücü olduğunu düşünen yerli halkın inanç sistemlerini tanımlamak için eski bir terim olarak kullanımdan çıkarılmış olsa da yine de popüler kullanımda ve akademik teoride dindeki maddeselliğin anlamı ve değeri hakkında sorunları ortaya çıkarmak için ısrar etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Animizm, E. B. Tylor, spiritüalizm, din antropolojisi, materyalizm

ABSTRACT: Coined by the anthropologist E. B. Tylor (1832–1917), the term “animism” refers not to a type of religion but to a theory of religion. Asserting a minimal definition of religion as “belief in spiritual beings,” Tylor argued that religious belief originated in the primordial mistake of attributing life, soul, or spirit to inanimate objects. Although it has generally been dismissed in the academic study of religion as an obsolete term for describing the belief systems of indigenous people who hold that natural phenomena have souls or spirits, animism has nevertheless persisted in popular usage and academic theory to raise problems about the meaning and value of materiality in religion.

Keywords: Animism, E. B. Tylor, spiritualism, anthropology of religion, materialism.

Tylor’ın animizm teorisi, tanım gereği maddeselliği “ölü” madde olarak varsaydığı için bir tür materyalizm üzerine kurulmuştur fakat onun teorisi aynı zamanda çelişkili bir şekilde evrimsel bilim tarafından garanti altına alınmış Avrupa ilerleme ideolojisine göre çerçevelenmiştir. Avrupalılar, sözde evrimsel gelişimin zirvesini temsil etseler de kendilerini sadece sözüm ona evrim geçirmemiş olan başkaları tarafından temsil edilen bir temel çizgi ile karşılaştırarak bilebildiler. Diğer sosyal evrimciler gibi Tylor da kendi evrimsel temeli olan “ilkeli”, Avrupalı seyyahlar, misyonerler ve sömürge ajanları tarafından imparatorluğun çevresindeki yerli halk yani “vahşi” hakkında sunulan raporlarda keşfetti. Tylor’ın evrim şemasına göre Avrupalılar, bilimin en yüksek kazanımlarına ulaşmak için animizm, çoktanrıcılık ve tektanrıcılık yoluyla gelişimsel bir yörünge boyunca ilerlerken yani ilkelden uygarlığa evrilirken Amerika, Afrika, Asya,

* Makalenin orijinal künyesi: Chidester, David (2005). “Animism”. (ed. B. Taylor) *Encyclopedia of Religion and Nature*, (78-81). London & Newyork: Continuum.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi / Çanakkale - aydogan.akademik@gmail.com

Avustralya ve Pasifik'teki yerli halk, sözde evrim tarafından geride bırakılmış, ilkelerin vahşi "kalıntıları" olarak ayakta kalmışlardır.

Tylor, orijinal, ilk ya da ilkel animizm teorisini inşa etmek için veri olarak yalnızca çağdaş yerli dinlerle ilgilenirse de, onun terimi o kadar tutuldu ki, dünya dinlerinin Avrupa envanterlerinde, yerli dinlerin çağdaş taraftarlarını animist olarak tanımlamak sıradan hale geldi. Örneğin; Hristiyan misyonerler için yazılmış yeni bir rehber kitap, dünya nüfusunun yüzde kırkının animist olduğunu iddia etmektedir (Van Rheenan 1991: 30). Bu nitelendirme, yerli halk tarafından genellikle aşağılayıcı olarak değerlendirilse de, zaman zaman kendini tanımlama terimi olarak da benimsenmiştir. Örneğin Endonezya ve Nijerya'da, Müslüman ve Hristiyan çıkarlarının hâkim olduğu bir arenada mücadele eden yerli dinlerin temsilcileri, resmi açıdan animistler olarak tanınmak istemişlerdir. Aynı zamanda animizm, bazen New Age¹, neo-pagan² ya da çevreci hareketlerde bir kendini tanımlama terimi olarak benimsenmiştir. Bu giriş, terimin bu içeriklerini ele almaksızın, bir din teorisi olarak animizmin tarihine, mantığına ve sonuçlarına odaklanmaktadır.

Animizmin Tarihi

19. yüzyılda Avrupalı sosyal bilimciler, insanlığın ilk dini için farklı terimler (fetişizm, totemizm ve animizm) geliştirdiler, ancak her terim benzer şekilde "ilkelerin" ya da "vahşilerin" maddi nesnelere anlamını ve değerini ölçmekten aciz olduğu iddiasını taşıyordu.

Örneğin, "fetiş" terimi; Avrupalı Hristiyanlardan değil, Afrikalıların nesnelere ölçebilecekleri kararlı bir değer sistemine sahip olmadıklarını iddia eden Avrupalı tüccarların Batı Afrika'daki kültürlerarası ticaret ilişkilerinden ortaya çıktı. Ritüellerde kullanılan tüy, kemik ve kumaş gibi önemsiz görünen nesnelere aşırı değer veren Afrikalılar, Avrupalıların getirdiği ticari malları küçümsediler. Bu bağlamda, Avrupalı Hristiyanlar, Afrika ritüel nesnelere Portekizce feitiço'dan³ türetilen bir terim olan "fetiş" ile sihir ve büyücülüğün kötü enstrümanlarına atıfta bulundular

¹ Batı kültüründe 20. yüzyılın sonlarında (2. Dünya Savaşından sonra) ortaya çıkan, insan bilincini farklı metotlarla üst seviyeye çıkararak insanlığın bu şekilde gelişmesini hedefleyen, neo-paganizm gibi ilhamını pagan dinlerinden değil gelecek zamandan alan, ruhani varlıklarla irtibata geçme ve onlardan mesaj olarak bilinci geliştirmeye dayanan bir akımdır (Nazilli, 2019: 3, 4, 17). (Ç.N.)

² Özellikle Batı'da Hristiyanlıktan uzaklaşan insanlar manevi boşluklarını eski öz dinlerine inanmakta bulup bu sebeple çeşitli spiritüel yani ruhçu yollara başvurmuşlardır. Hristiyanlık öncesi dinlerini yaşatmaya çalışan ve ilhamını paganizm inanışından alan bu insanlar, tarihte ne kadar eskiye giderlerse hakiki dinlerini o derece bulabileceklerine inanmaktadır. Kısaca neo-paganizm, eski pagan dinini yeniden diriltme çabası olarak değerlendirilebilir (Nazilli, 2019: 4).

³ Kelime ilk olarak 15. yüzyıl Portekiz'inde "imal edilen, uydurulan" anlamlarında kullanılmıştır. Portekizli deniz tüccarları Gine ve Angola'daki pagan yerlilerinin boyunlarına taktıkları şeylere fetiş adını vermişlerdir (Murakami ve Maulaurice'den akt. Koloş, 2011: 766). (Ç.N.)

(Pietz 1985). John Ferguson M'Lennan'a göre "totemizm" bir hayvan ya da bir nesne sembolizmi etrafında birleşen fetişizm ve exonomyi yani aile dışından evliliği bir araya getiren ve maddeselliği değerlendirme yetisini cinselliği yöneten kurullarla birleştiren toplumsal ittifaklara gönderme yapar (M'Lennan 1870). Muhtemelen "animizm" terimi fetişizmi insan cinselliğiyle değil hayvan psikolojisiyle karıştırdı. Özellikle köpeklerin psikolojisi, canlılığı cansız nesnelere atfetmeye dayanan bir din teorisinin anahtarını temin etti.

John Lubbock, insan evrimi üzerine yaptığı "The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man" adlı popüler araştırmasında, dinin cansız nesnelere canlandırmaya yönelik ilkel eğilimin sonucu olarak ortaya çıktığını açıklamıştır. Lubbock, bu ilkel "akıl çerçevesini" göstermek için, gezgin Henry Lichtenstein'in Eastern Cape'deki Xhosa'nın bir gemi enkazından karaya atılan bir çapanın aslında canlı olduğunu varsaydığına dair 19. yüzyılın başlarındaki raporuna dayanarak Güney Afrika'dan gelen kanıtlara atıfta bulundu. Bir dipnotta Lubbock şunu belirtmiştir: "Köpekler de aynısını yapıyor gibi görünüyor" (Lubbock 1889: 287). Lubbock'un arkadaşı ve akıl hocası Charles Darwin'in iddia ettiği gibi din, köpek davranışları açısından açıklanabilirdi. Lubbock gibi Darwin de köpeklerin canlılığı cansız nesnelere atfettiğini gözlemledi. Örneğin, köpeğin rüzgârda savrulan bir güneş şemsiyesine olan ilgisi, Darwin'e hayvanın nesnelere canlı olduğunu varsaydığını sezdirirdi. Bu hayvan psikolojisi böylece 19. yüzyıl teorisyenlerinin animizmi, "ilkel" ve "vahşi"lerin cansız nesnelere canlılık atfetme eğilimleri olarak kavramalarına bir temel oluşturdu.

Animizmin Kanıtı

Genel söyleme göre E. B. Tylor'ın animizm teorisi, rüya ve uyanık bilinç arasında ayırım yapamayan "ilkel" yetersizlikten kaynaklanır. İnsanlığın "ilkel" ataları, ölen arkadaşları veya akrabaları ile ilgili rüya gördüklerinde ölümlerin hala ruhani bir biçimde hayatta olduğunu varsaydılar. Bu nedenle rüyalardan, "yoğun ve inatçı cehaletle" sarılmış "çocukça bir felsefe" bile olsa "rasyonel" bir doktrin olan "ruhların ve genel olarak diğer ruhsal varlıkların doktrini" gelişti (Tylor 1871: I, 22-3).

Tylor bu bulguyu destekleyen kanıtları nereden aldı? O, köpekleri gözlemek yerine, Avrupalı gezginler, misyonerler ve sömürge ajanlarının raporlarında yer alan yerli insanlar yani "vahşiler" hakkında kayıtlar topladı. Muhtemelen Tylor'ın Güney Afrika'daki Zulu diniyle ilgili en önemli kaynağı, kitapta toplanan bilgilerin çoğunu sağlayan aslında Hristiyanlığa geçmiş Zulu kabilesinden Mpengula Mbande olmasına rağmen Anglikan misyoner Henry Callaway'in Amazulu'nun Dini Sistemi adlı eseridir. Zulu Hristiyanları din değiştirseler de Mpengula Mbande, bu kitapta toplanan raporların çoğunu elde etti. Tylor ise "dini inancın alt evreleri hakkında en iyi bilgiyi" sağladığı için Amazulu'nun Dini Sistemi adlı esere övgülerde bulundu (1871: I, 380).

Şüphesiz ki Tylor, Callaway'ın Zuluları arasında aktif bir rüya yaşamına dair kanıtlar buldu. Zulular, ölen atalarının ruhlarını ve gölgelerini sık sık rüyalarında görüyorlardı. Bununla birlikte, Callaway'ın kitabı; ruhları görmekten bunaldığı için kendi bedenini bir "rüyalar evi" olarak tanımlayan çırak bir kâhin olan bir Zulu adamı hakkında ayrıntılı bir rapor içeriyordu (Callaway 1868-1870: 228, 260, 316). Tylor'a göre "ilkel"in "vahşi" kalıntıları olarak tüm Zulular rüya görmeye maruz kalıyordu, fakat profesyonel kâhinden hastalıklı duruma geçen adama dönüşünce, yerel ifadeyle o kişi "rüyalar evi" haline gelene kadar" hayaletler devamlı olarak uykusunda onu ziyaret eder, onunla konuşurlar (1871: I, 443). Tylor onu, "ilkel"in bir arketipi olarak benimsemiş olsa da, Tylor'a dinin doğduğu ilk "rüyalar evi"nin "vahşi" bir kalıntısı olarak hizmet eden bu özel Zulu adamı, Hristiyan dönme Mpengula Mbande'nin erkek kardeşi James Mbande idi. Kardeşi gibi James da, Hristiyan misyonu ile yerli gelenek arasında kalmıştı. Mpengula bir yönde misyonu için bir kateşist⁴ olurken, James gittikçe zorlaşan sömürgeci koşullar altında atalarından kalma bir rüyayı canlı tutmaya çabalayarak diğer bir yönde mücadele etmiştir. Demek ki bu durumda, "rüyalar evi" bir "ilkel" değil, Güney Afrika'daki çağdaş çatışmaların ürünü olan sömürgeci bir durumdur.

Bununla birlikte, Tylor'ın animizm teorisiyle tek kanıtı rüyaların analizi değildir. Bunun yanı sıra istemsiz hapsirme olayı da Tylor'ın görüşünün merkezinde yer almaktaydı. Burada da Callaway'ın Zulu kanıtı oldukça açıktır. Tylor'ın belirttiği gibi hapsirme;

...başlangıçta keyfi ve anlamsız bir alışkanlık değil bir ilkenin işleyişiydi. Modern Zulular'ın yalın ifadesi; hapsirmayla ilgili kavramları ve uygulamaları iyi veya kötü olarak kabul edilen ve ona göre davranılan yaygın ve istilacı ruhların kadim ve vahşi öğretileriyle birleştirmek için diğer ırkların batıl inançlarından ve folklorundan elde edilecek ipuçlarıyla uyumludur (1871: I, 104).

Callaway'ın hesabından Tylor, Zulular'ın ölen atalarının hapsirmeye neden olduğunu düşündükleri etnografik gerçekleri elde etti. Bu hapsirme, Zulular'a atalarının adını ve övgüsünü, hapsirirken atalarının soyundan gelenlerin bedenlerine girdiklerini hatırlattı. Zulu kahinleri gibi ritüel uzmanları da atalarının ruhani gücünü çağırarak için bir ritüel tekniği olarak düzenli biçimde hapsirdiler. Bu Zulu kavramı ve uygulamalarıyla Tylor, hapsirmanın sadece "fizyolojik" bir olgu olmadığı, fakat hala "teolojik evrede" olan tarih öncesi bir çağın kalıntıları olduğu sonucuna vardı (1871: I, 104).

Tylor'ın "entelektüel" din teorisi hakkında birçok şey yapıldı. İlkel insanlar ilkel aptallığın sıkıntısını çekseler de, Tylor onların sınırlı entelektüel güçlerini, yaşadıkları dünyaya ilişkin açıklamalar geliştirmek için kullandıklarını savundu. Maalesef Tylor, bu önermeyi destekleyen bir

⁴ Hristiyanlık inancında vaftiz olup dine girmeden önce alınan dini eğitimleri veren kişidir. (Ç.N.)

Zulu kaynağını alıntıladı. Callaway'ın katesisti Mpengula Mbande şunları gözlemledi: "bize her şey söyleniyor ve bizler bunların doğru olup olmadıklarını açıkça görmeden onaylıyoruz" (1871: II, 387). Tylor tarafından vahşi cehaletin kanıtı olarak alıntılansa da, Mbande'nin bu ifadeye vurguladığı nokta, çoğu Zulu'nun Callaway'ın yeni Hristiyanlık öğretilerine maruz kalmamış olmasıdır. Bu nedenle Mbande, ilkel aptallığın kanıtını sunmak yerine, yakın zamanda edindiği Hristiyan bağlılığını duyuruyordu. Her halükarda, Tylor'ın teorik çalışması ve Zulu kanıtlarını kullanması, dinin kökeni teorisinin zihnin yanı sıra bedeninin analizine dayandığını gösterdi. Bu açıdan, Tylor'a göre çağdaş Zulu vahşileri arasında hayatta kalmasıyla ortaya çıkan insandan çok hayvan olan "ilkel" din, hapsiz kadar basit, temel ve istemsiz bir bedensel süreçten evrilmişti. Her ne kadar teolojik hale getirilmiş olsa da, hapsiz, dinin fizyolojik kökenini animizm yani yaygın ve istilacı ruh inancı olarak belirledi.

Animizmin Sonuçları

E. B. Tylor, animizm teorisini inşa ederken, kanıtını oluşturan sömürgeci koşulları bilerek gizledi. Kanıtının gizli olduğu sosyal, politik, kültürlerarası ve dinler arası bağlamları görmezden gelmesi onları göz ardı ettiğini göstermiyordu. Bu bir yöntemdi. Tylor'a göre, "vahşi din", insan kültürünün ilkel animizmle başlayan evrimsel tarihinde kullanılabilmesi için canlı bağlamlarından soyutlanmalıydı. 1982'de Tylor; "alt ırkların dini sistemlerini kültür tarihine doğru bir şekilde yerleştirmek için tanımlarken", "yerli teolojinin gerçek gelişmelerini medeni yabancılarla ilişkinin etkilerinden ayırmak için dikkatli bir inceleme yapılmasının gerektiğini" gözlemledi (Tylor 1892: 283). Tylor; Tanrı, ahlak ya da öbür dünyada cezalandırma gibi daha ileri dini kavramların herhangi bir izinin, yalnızca "vahşi" dine "daha yüksek" ırklarla bu tür yabancı ilişkiler yoluyla girebileceğini savundu. Ayrıca sömürgeci temasları, ilişkileri ve alışverişleri hesaba katarak, "alt ırkların dinlerinde, animizmin alt gelişmelerine dokunulmadan bırakıldığını" öne sürdü (Tylor 1892: 298). Bu sebeple, bu yöntemle göre animizm ancak yerli halkın yaşadığı gerçek sömürgeci durumları silerek asıl yani -en eski, en küçük- din olarak ortaya çıktı. Sonuç olarak, animizm teorisi imparatorluk projesine ideolojik bir ilave sağlamıştır.

Animizm teorisi, dinin kökeninin ve gelişiminin bilimsel bir açıklaması olarak sunulsa da, aynı zamanda 19. yüzyıl Avrupa'sındaki maddeselliğin anlamıyla ilgili ikilemleri de ele almaktadır. Bilimsel materyalizmin gelişmesine rağmen, dini inanca üstü kapalı meydan okumasıyla, ruhçuluk seansları Avrupa'da popülerlik kazanıyordu ve ölünün ruhsal kalıntısının maddi kanıtını vaat ediyordu. Başlangıçta E. B. Tylor, Avrupa'daki çağdaş ruhlara inanma uygulamalarını, tarih öncesi dinin "kalıntısı" olarak değerlendirerek din teorisi için "spiritüalizm (ruhçuluk)" terimini kullanmayı düşündü. İmparatorluğun sömürgeleştirilmiş bölgesindeki yerel halkın dini inançları ve uygulamaları gibi, ruhçuluk seansları da yaşamı ölü

maddeye atfetme düşüncesinde yersiz bir ısrar içerisindeydi. Bu nedenle, bir Avrupa entelektüel problemi olarak animizm teorisi, bilimsel materyalizmin dini sonuçlarına ve ruhçuluk gibi yeni bir dini uygulamanın bilimsel sonuçlarına ilişkin 19. yüzyıl endişesi bağlamında konumlandırılabilir.

Aynı zamanda, bu “ölü” maddenin canlandırılması teorisi, Avrupa ve Kuzey Amerika’da meta kapitalizminin sağlamaştırılması sırasında geliştirildi. Karl Marx’ın şiddetle önerdiği gibi meta, ölü madde değildi. Çünkü meta, hayatı “metafizik incelik ve teolojik inceliklerle dolu” nesnelere atfeden “ilkel” dine benzer bir “meta fetişizmi” tarafından canlandırılmıştı (1974: I, 81). Bu nedenle animizm teorisi, yerli halkın sömürgeleştirilmesini desteklerken, aynı zamanda kapitalizmde maddenin canlandırılmasını anlamak için Avrupa mücadelelerine de karışmıştı.

Son zamanlarda din antropolojisindeki bazı teorisyenler animizm teorisini yeniden düzenlemeye çalıştılar. Dinin; yaşam, düşünce ve duygunun insani özelliklerini doğal dünyaya yansıtmaya yönelik temel animistik eğilimden kaynaklandığı iddiasını yeniden ifade ettiler veya yerli halkın doğal dünya ile insanileştiren ilişkilere girerek bilgi edindiği bir “ilişkisel bilgi teorisi” olarak yeniden tanımladılar. Bununla birlikte animizm teorisinin tarihi, bu teorik projenin maddeselliğin anlamı üzerine kaçınılmaz olarak yerel ve küresel müzakerelere karıştığını öne sürüyor. Din ve doğa araştırmalarına giriş noktası olarak animizm teorisi, doğal dünya ile dini ilişkilere dair anlayışımıza bir çözüm olmaktan ziyade, 19. yüzyıl Avrupa emperyalizminin, sömürgeciliğinin ve kapitalizminin izlerini taşıyan bir sorun oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Özgün Kaynakça

- Bird-David, Nurit. “Animism Revisited: Personhood, Environment, and Relational Epistemology.” *Current Anthropology* 40 Supplement (1999), 67–92.
- Callaway, Henry. *The Religious System of the Amazulu*. Springvale: Springvale Mission, 1868–1870; Cape Town: Struik, 1970.
- Darwin, Charles. *The Descent of Man*. Chicago: Encyclopedia Britannica, 1952 (original edition, 1871).
- Guthrie, Stewart Elliot. *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Lubbock, John. *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man*. London: Longmans, Green, 1889 (orig. edn, 1870).
- Marx, Karl. *Capital*, 2 vols. Samuel Moore and Edward Aveling, trs. London: Lawrence and Wishart, 1974 (original edition, 1867).
- Masuzawa, Tomoko. “Troubles with Materiality: The Ghost of Fetishism in the Nineteenth Century.” *Comparative Studies in Society and History* 42 (2000), 242–67.
- M’Lennan, John Ferguson. “The Worship of Animals and Plants.” *Fortnightly Review* 6 (1868), 407–27, 562–82; 7 (1870), 194–216.

- Pietz, William. "The Problem of the Fetish, I." *Res: Anthropology and Aesthetics* 9 (1985), 5-17.
- Tylor, E. B. "The Limits of Savage Religion." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 21 (1892), 283-301.
- Tylor, E. B. *Primitive Culture*, 2 vols. London: John Murray, 1871.
- Van Rheen, Gailyn. *Communicating Christ in Animistic Contexts*. Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1991.

Çeviren Kaynakçası

- Nazilli, A. H. (2019). *Neopagan kemetik hareketlerinin inanç ve ritüelleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koloş, U. (2011). Hukuka bakışta başka bir boyut: Hukuk fetişizmi. *İş Dünyası ve Hukuk Prof. Dr. Tankut Centel'e Armağan*, 765-788, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/ Declaration of Conflicting Interests: Özgün makalenin yayıncısı Bloomsbury Publishing Plc.'den çeviri için yazılı onay alınmıştır. / Written approval was obtained for translation from Bloomsbury Publishing Plc., Publisher of the original article.